

Dolgozatomban a 20. század nagy társadalmi és politikai eseményeinek, illetőleg államhatalmi döntéseinek következtében megváltozott térszerkezetről kialakult narratívum készletet vizsgállok, a változó országhatár kontextusában, Csanáros és Vállaj sváb településeken. Az interjúk szövegei, a különböző határtörténetek, a gyűjtés során, a kérdéseimre való válaszként születtek meg. S bár a szövegek így nem a maguk természetes közegükben, emlékezési eseményükben kerültek lejegyzésre, az interjúkészítés aktusa, a történetek (nekem való) elmesélése, véleményem szerint hasonló narratív repertóriumot és emlékezési viselkedést eredményezett.

Keszeg Vilmos nyomán az emlékezést olyan narratív tevékenységnek tartom, mely „az individuális státusokat, lokális közösségek szerkezetét, a közösségek interetnikus és egyéb szociális viszonyait és kapcsolatait, átfogóan az egyénnek egy szociális térhez való viszonyulását magyarázza és legitimálja. A szociális tér egyszerre jelenti a nagyhatalmak fölötté való osztozkodásnak történetét és jelenlegi belakottságát.” (Keszeg: 2004)

Az elemzés során a kialakuló, megszűnő, ismét megjelenő és a lassan ismét feloldódó országhatárra vonatkozó történeteket, valamint a bennük megbúvó identitástudat reflexiókat vizsgálom. A háborús és egyéb nagy horderejű politikai történések nem csak a határ meglétét, vagy hiányát okozták, hanem meghatározták, befolyásolták a két település sorsát, az itt lakók életpályáját. Igyekeztem megfigyelni, melyek azok a beszédformák, vagy narratív sémák, amelyekben a határral kapcsolatos szubjektív tapasztalatok, valamint a határról való személyes tudás megjelennek. Van-e eltérés, s ha van milyen jellegű, a két falu lakosainak határról szóló történeteiben, továbbá hogy milyen kognitív kép formálódott ki a szigorúan politikai értelemben vet határról, határvonalról – ebben az esetben megpróbálom összevetni nem csak a két falu lakóinak, hanem a különböző korosztályok narratívumainak kognitív valóságát, feltételezésem szerint ugyanis a határról alkotott kép merőben eltér mind térben² mind pedig időben³. A határra vonatkozó kérdésekre a válasz ugyanakkor élettörténetekbe (is) ágyazódik, s így a határtörténetek egyéni stratégiák részeként azt is megmutatják, hogy a különböző határhelyzetek hogyan határozták meg közvetlen környezetük történeteit, saját sorsukat és nem utolsósorban identitásukat. Esetünkben nem térhetünk ki hatalmi törekvések és politikai stratégiák rövid bemutatása alól, hiszen a szatmári svábok etnicitásának kérdése nem csak, hogy nemzeti/országos szintű politikai játszmák szintjére emelkedett a 20. század folyamán, de a nemzeti-nacionalista érdekszférák ütközésének mikroszinten is döntő következményei voltak. A következőkben nagy vonalakban szeretném bemutatni a szatmári svábsághoz, és ezen belül Csanáros és Vállaj lakosságának etnicitásához fűződő nemzetközi politikai törekvéseket.

A svábok kibocsátóközege német, de a hajdani származási hely az eltelt két évszázad folyamán idegenné vált. Amikor a svábok elindultak a badeni és württembergi területekről a német nemzet még alakult ki. Betelepedésük után pedig – eltekintve az első évtizedek visszaszökési esetektől⁴ – megszakadtak kapcsolataik. A svábok hazaképe így nem etnikai-nemzeti, hanem politikai-nemzeti, földrajzilag meghatározott szempontok szerint alakult, melyben az „ismerősség és az otthonosság”⁵ jelenti a döntő momentumot. Hazájuknak Magyarországot tartották, de a haza térbeli kiterjedése az ország határán belül elsősorban a szűkebb falukörnyezetet is jelenti.⁶ Lampland szerint „nincs haza föld nélkül, és nincs nemzeti szellem vagyon nélkül. A sváb parasztokra ugyanúgy igaz, mint a magyarokra, hogy „a vagyon növeli a patriotizmus érzését. A föld iránti lojalitás egyben a

¹ A határt a trianoni békeszerződést követően húzták meg a két település között. 1940-ben a második bécsi döntést követően Csanáros és Vállaj között megszűnt a határ. 1944-ben újra országhatár választja el őket egymásól. Majd 2002-ben határátkelő nyílt, az Európai Unióba való belépést követően pedig még jobban leegyszerűsödött a határátlépés.

² A határ két oldalán.

³ Az adatközlők kora szerint.

⁴ Vonház 1931

⁵ Bindorffer Györgyi A magyarországi németek hazaképe. Magyar és német együttélés a közös hazában. Betelepedés, asszimiláció, nemzeti identitás http://www.mtaki.hu/docs/bindorffer_gyorgyi_moi_nemetek_hazakepe.html

⁶ Uo.

nemzet iránti lojalitást is jelenti” (Lampland 1994: 301–302). Ennek jele az is, hogy nincs sajátos etnikai hazaképük, amely az ősük szülőföldje fogalmával lenne kijelölhető, mert az ősök szülőföldje Magyarországon van. „A svábok számára a történelem a betelepedéssel kezdődik, és a nemzetté válás időszakában már Magyarországon éltek. Így sem a német kultúra, sem a német anyanyelv nem válhatott nemzeti identitásuk elemévé; az anyanemzet képzete elvált a német anyanyelv és a német nemzeti kultúra tartalmaitól és a haza helyének ideológiai kijelölésétől.”⁷

A szatmári svábság⁸ volt egyike a legelmagyarosodottabb népcsoportoknak a Trianon előtti Magyarországon, az asszimiláció fokát azonban még mindig nem sikerült megbízható módon megállapítani. Ennek jelentősége akkor kerül előtérbe, amikor az 1918-as határmódosításokat követően az új román adminisztráció által határozottan támogatott német mozgalmak szatmári előjelét kívánjuk megállapítani. Vagyis hogy a szatmári svábok esetén valóban nemzeti mozgalomról van-e szó, vagy pedig a román adminisztrációval együttműködő német identitású erdélyi szászok, bánáti svábok szervezeteinek újranevetelési törekvéseiről.⁹

A szatmári svábok két világháború között elért németesítési sikerei mesze elmaradtak a szászok illetve bánáti svábok által elért eredményektől, annak ellenére, hogy a román kormány azért, hogy gyengítse a magyarok pozícióit mindenben engedett a német követeléseknek. Főleg azután következett be radikális változás, miután Románia is a német érdekszférába került. A második világháború kezdetére megvalósulhatott a német népközléségi eszme, a német kisebbség önálló gazdasági és kulturális autonómiával rendelkezett, iskolákat tarthatott fenn.¹⁰ Az előbbi kijelentés a gyakorlatban szatmári a sváboknál csak részleges eredménnyel járt. A svábok erőszakos magyarosítását valló és hirdető történészek¹¹ a magyarbarátnak titulált római katolikus püspökséget, valamint a katolikus egyház által fenntartott magyar nyelvű iskolákat nevezik meg, mint a legfőbb asszimilációs erőket.¹² Magyar szemszögből a svábok asszimilációja természetes folyamatként jelent meg, bár hogy volt ennek kisebbségpolitikai vetülete is az bizonyítja, hogy az „önkéntes asszimiláció” és feltétlen hűség nem csak a szatmári svábok esetében fogalmazódott meg, hanem szinte valamennyi kisebbségi csoport kapcsán. (Gyurgyák 2001, Sárándi é. n.)

1918-ban már egyetlen német iskola sem működött Szatmárban, Csanáloson 1900 és 1910 között szűnt meg a német nyelvű oktatás. (Sárándi é. n.) A világháború után – a már említett okokból kifolyólag – ismét megalakulnak a német iskolák, bár az egyház és a lakosság tiltakozása miatt ez nem könnyedén valósult meg. A háború utáni első években – valójában addig míg működésbe nem lépett a román kormányzati gépezet – a szatmári svábokra is hatott a magyar revíziós propaganda. Ez különösen erős volt Csanáloson és Mezőfényen, ugyanis a két település minimális revízió esetén is átkerült volna Magyarországhoz. A lehetséges határmódosítás abszolút pozitívumként jelent meg a köztudatban, ami tükrözi az idegen (román) adminisztrációtól való félelmet¹³, ugyanakkor azt is megmutatja, hogy a rövid távú gazdasági érdekek, akárcsak Vállaj esetén¹⁴, háttérbe szorultak.

⁷ Uo.

⁸ Egész pontosan a Nagykároly közvetlen környékén lévő falvak svábsága. Ide tartozik Csanálos és Vállaj is.

⁹ Sárándi é. n.

¹⁰ Sárándi é. n.

¹¹ Mint például Ernst Hauler. (Hauler 1998)

¹² Hauler 1998, Barabás 1989: 297

¹³ A román megszállás ideje alatt megtapasztalt szorongás elegendő volt a román államiságtól való félelemhez.

¹⁴ A határmegállapító bizottság a helyszíni terepbejárásakor Vállajt is az elcsatolandó területekhez sorolta. Sikerült azonban elérniük, hogy a falubelieket meghallgatva döntsének véglegesen. A gazdákat előzőleg kioktatták, hogy a gazdasági kapcsolatokra irányuló kérdésekkor Mátészalkát és Nyírbátort nevezzék meg Nagykároly és Szatmárnémeti ellenében, továbbá hogy a gyerekek Nyíregyházára és Debrecenbe járnak kollégiumba, ami tökéletes ellentéte volt a valós gyakorlatnak. A vállajaiak számára a nagykárolyi vásár volt a legkiemeltebb fontosságú, a fiatalok pedig Nagykároly és Szatmárnémeti gimnáziumaiban tanultak. A nagykárolyi piac fontossága annak országos jelentőségében rejlik, valamint a vállajai gazdák termelési módja, melyben a növénytermesztés jobbra csak kötelező ágazata volt a piacorientált állattenyésztésnek. A vállajaiak nem a terménnyel jártak piacolni, hanem a jószágokkal. Egy vállajai mondás szerint: „A vállajai gazda udvarából a terménynek lábón kell kimenni.” (Szilvási Éva é. n.). A bizottság végül engedett, Vállaj Magyarországon maradt. (Reszler 2001: 209, Kardos 1999: 78–79) Ez az esemény, melyben a vállajaiak a soproni példa falusi megfelelőjét látják, rendkívül erősen beépült a lokális történelmi tudatba.

– Na s akkor húszba, akkor már így, hogy nyolcvannyalc éve ugye, hogy megcsinálták a határt. Huszonkettőbe vót itt egy revízió, én kilenc éves vótam, hogy a határigazítás... Érdekes vót, volt itt egy vámos, egy román vámos, és az csak féltette a helyzetit, nagy hangulat volt. Átjöttek a fényiek szekérrel, sokan, magyar zászlóval, mert azt mondták, Csanálost, Fényt átcsatolják. Hogy határigazítás lesz. Aztán vártuk a bizottságot, én is a toronyba felszaladtunk meg minden, gyerekek, figyeltük mikor jön a bizottság, na jöttek. Csak ez a vámos..., jó hangulat volt, hát ugye ilyenkor... Akkor az betelefonált hogy itt baj lesz. Oszt akkor szakaszonként jöttek ki katonák fegyveresen. Akkor jött egy kocsi, nem tudom, ugye gyerek voltam, hogy franciák vagy mik voltak, s akkor azok elmentek, akkor a katonaság előjött, oszt lőttek a levegőbe, csihé-puhé. Ujuj mi volt itt akkor.

– Csak a levegőbe lőttek?

– Először a levegőbe. Oszt akkor beszaladtam a templomba, páran. Figyeltem ugyi, csak féltam mivel ott történt minden. Egy óvatos pillanatban kinyitottam az ajtót, oszt iszkiri, úgy szaladtam hazafele a károlyi utcába. Akkor az embereket nagyon megverték sokat, a hadbírótság elé vitték. Hát a fúvóbanda ott vót, nagy öröm vót ott. Vót egy unokatestvérem az az iskolába tanított, nő, és a magyar himnusz énekelték, többet oszt nem mehetett már az iskolába, az is hadbírótság elé került. vót egy húga, óvónő, tanítóképzőt végzett oszt egyszer sem engedték a.... Ó, hát megkezdődött akkor a cirkusz. Szomorú, azóta én mindig figyelem, mer azt gondoltam, hogy bejöttek, hamar kimennek, még most sem mentek ki. (Nevet).

– Meddig tartott ez a cirkusz, meddig bosszulták meg így?

– Este nem lehetett járni, ha valakit elfogtak a katonák akkor bevitték a pincébe oszt másnap egész nap fát vágattak vele, meg..., jaj, szomorú dolgok. Sokan átszöttek akkor is Magyarországra, a határ nem vót olyan erősítve, már még az elején vót.

– De a zöld határon, az erdőben?

– Vállaj fele, ugyi Vállaj közel van Csanáloshoz, és a határ jó kilométerre sincs. És akkor sokan átszöttek. Akit elkaptak nagyon megverték, a határ elzárult. De a vámos vót a hibás, mert nem lett volna semmi baj, csak hát ez félt, hogy nem tudom mi, hangulat van, lázadás az nem vót, a vámos csinálta az egészet. Vót egy fényi, nem jut, most nem jut hirtelen eszembe, ... Góznér, annál vót a zászló. Azzal a vámost mellybe lökte oszt hanyatesett. Rámentek a katonák, abba belehalt, nem akkor de azután. Szóval hát nagy dolog vót huszonkettőbe. Hét éves vótam. S azután, megszállták és akkor.... Az iskolába mikor én, bementünk akkor már kellett tanulni a ábécét, akkor még elsőbe mer akkor én már mentem iskolába mer hat éves vótam. Aztán másodikba már kellett vón románul is, de egy olyan tanító vót aki nem is tudott meg nem is akart. Úgyhogy akkor tanultunk magyarul, németül, románul, sehogy.

– A német iskolát mikor vezették be?

– Itt vót az is, aki akartak, mert itt mi a helyzet, itt minden csak magyar ne legyen. És azon iparkodtak, még most is, a sváboknak inkább, aki sváb érzelmű, azoknak kedveznek, hogy ne legyen magyar. Akár népszámlálás, bármi van. Vót olyan eset, hogy a szolgabíró, a román is kijött ide, osztán ott eskettek a csanálosierdősieket behozták és itthatták őket meg minden, osztán sváb bíró lett.

A német nemzeti mozgalmak 1920-ban kezdtek kibontakozni¹⁵, amikor a szatmári svábok is tagjai lettek a Német-sváb Népközösségnek. (Tilkovszky 1999: 227) A bánági svábok képviselői rendszeresen látogatták a szatmári falvakat, felmérték a lakosság németiségének szintjét, illetve német nyelvkurzusokat tartottak. 1925-ben Nagykarolyban megalakították a Német-sváb Népközösség szatmári tagszervezetét, a *Gauamt Sathmart* (Tilkovszky 1999: 228), amely a szatmári svábok első etnikus alapon szerveződő egyesülete volt. A Gauamt Sathmar az német nyelvű iskolai oktatás újrabevetésében látta a német identitástudat forrását, így a román kormányzat támogatásával megkezdtek a német tannyelvű iskolák felállítását. Ez ellen a római katolikus püspökség küzdött, hosszú ideig sikerrel, hiszen az oktatás az egyházak által fenntartott iskolában történt, s az egyháznak joga volt megválasztani az oktatás nyelvét. A német nyelv iskolai bevezetésének másik nagy problémája a gyerekek nyelvtudása volt. A mindennapok nyelve a magyar volt. Erről panaszkodik a

¹⁵ A kijelentés a Romániához tartozó településekre vonatkozik csak.

csanálói iskolaigazgató is, a gyerekek az iskolában találkoznak először a német nyelvvel. Ugyanakkor a világi iskolák létjogosultságát is nagyon nehezen fogadták el a gazdák, korábban csak egyházi iskolák voltak. (Sárándi é. n.)

– *Az anyám perfekt tudott, mer iskolába tanulta. De nem beszélt senkivel. Az apám Károlybul került ki, városrúl, nem tudott semmit, izé hiába volt Adler. És akkor nem beszéltek sose, meg úgy nevelte már a nagyanyám őket, magyarnak, és nem beszéltek.*

– *És akkor Feri bácsi gyerekkorában senki nem beszélt már svábul? Itt Csanáloson.*

– *De vótak akik beszéltek, de a mi családunk nem. Hát mikor elmentem egy másik nagynénémhez, oda, és akkor, mikor disznót öltek akkor hallok hogy mondják hórúk, a meg nem tudom micsoda, nem tudtam hogy mi az. Meg névli, hát a vesének mondták hogy névli. Nem tudtam...*

– *És akkor is magyarul beszéltek és keverték bele a német szavakat?*

– *Nem. Svábul beszéltek..., magyarul beszéltek, csak közbe az egyik szülő jobban tudott, oszt akkor, meg hogy a gyerek ne értse akkor beszéltek svábul.*

– *Ez mikor volt?*

– *Mikor? Hát én vótam olyan nyolc-tíz éves. Meg mindig, és még elébb is.*

– *Pontosan mikor született?*

– *Tizenháromba (1913), augusztus 29-én.*

A újranémetesítési folyamatok a nemzeti szocialista párt németországi hatalomra jutásával felerősödtek, illetőleg Magyarországon is megjelentek¹⁶. Vállajon a német származás ténye folyamatosan élt a köztudatban, a 19-20. század fordulóján a sváb nyelv volt a mindennapok nyelve, a templomban a litániák németül folytak egészen a második világháborúig. Az elmagyarosodásban az egyháznak és az egyházi iskoláknak volt nagy szerepe. (Reszler 2001: 228) A német identitás megerősödése ugyanakkor nem járt együtt a magyar identitás visszaszorulásával, inkább a falvak lakosságának a különböző politikai érdekek erővonalai mentén való megosztottságáról beszélhetünk. Voltak német érzelműek, voltak magyar érzelműek. A magyar hadsereg bevonulása Csanáloson is az Erdély-szerzte jellemző ünnepi módon történt. Itt is hatalmas kaput építettek. A lezárási funkciókkal bíró határsorompó helyét átvette az ugyancsak a határ szemantikai körébe tartozó, ám előbbivel ellentétes funkciójú kapu. A magyar hadsereg 1940-es bevonulásakor emelt kapukat Kinda István a „békés magyar világba„ való belépés építményeinek nevezi. (Kinda 2006: 273).

A határ kijelölése bizonyos csoportra jellemzőnek tartott ismérvek kiválogatása a rendelkezésre álló társadalmi kategória-készletből, ugyanakkor ezek tudatosítása és internalizálása. „A határkijelölés csoportalakító és formáló tényező, ezért a csoporttagság és az identifikáció a határ kijelölésének kérdésévé válik.” – írja Bindorffer Györgyi egy sváb település etnikai és nemzeti identitásának kutatása kapcsán. (Bindorffer 2001: 76) A határok kijelölése történhet egy magasabb hatalom rendelkezése által, de – mint a szimbolikus határok esetében általában – felépíthetők alulról is, a közösségen belüli csoportok közötti interakciók nyomán.

A határ felett a határ menti közösségnek nincs hatalma, többnyire nincs beleszólásuk abba, hogy ki jöhet be, ez az állam monopóliuma, azé az államé, amely a határokat fenntartja, s ugyanakkor a határoknak köszönhetően őrzi integritását. A határok meghúzása és fenntartása, a határhasználat ellenőrzése – korlátozása vagy bátorítása – az államok legfontosabb tevékenységei közé tartozik. Ugyanennek a kijelentésnek alulról építkező értelmezését adja meg Keszeg Vilmos amikor az országhatárt evidenciaként nevezi meg, mely úgy válik azzá, hogy az ember, mint individuum, ezt elfogadja és nem „beszél róla”, tudomásul veszi, életét az általa behatárolt térben éli. „Az ország határait, s ennek vizuális megjelenítését, a térképet egy szocializációs aktus (családi, közösségi hagyomány, iskolai oktatás) hatására szimbólumként fogadja el. Az országhatárokon belül szerveződő világ az az életvilág, amelyben állampolgári jogait megélheti és követelheti. Az egyénnek tudomása és tapasztalata van a terület földrajzi sajátosságairól, adottságairól, történeteket ismer múltjáról, lakóival

¹⁶Magyarországon a Volksbundnak volt a Gauamt Stahmar-hoz hasonló szerepköre. (Reszler 2000: 230)

személyes és érdekviszonyban van. Az országhatárokon belül való élés életpályája számára egy bizonyos sémát (tanulmányi idő, katonáskodás, nyugdíjkorhatár stb.) és életminőséget ír elő. Az országhatár egyúttal a személyes élet *affektív bázisát* is meghatározza (biztonságérzet, frusztráltság, patriotizmus).” (Keszeg 2004: 43)

Ez a meghatározás – véleményem szerint – a határlakók-országhatár kapcsolatáról az országhatároknak csak bizonyos típusaira érvényes – az elemzett történetekben megjelenő határra mindenképpen, mégpedig azokra, melyekben a határhassználatot erősen korlátozza az államhatalom. A határ mentén élők, a határon túli területekről a határrégiók közötti kapcsolat minőségének¹⁷ függvényében rendelkeznek információkkal, egyéni tapasztalattal, tudással. A szomszéd határrégióról való tapasztalati vagy tanult tudás ugyanakkor nem csak térben, hanem időben is eltérés mutathat. A *superimposed*¹⁸ típusú határok esetén a másik oldalra vonatkozó információk mértéke, mint például a határzóna kognitív térképe, rendkívüli szórásban jelenhet meg, a teljes tudástól a teljes tudatlanságig. Példaként két szatmári határszakaszt említenék. Egyik a román-magyar – ennek része Csanáros–Vállaj is, melynek esetén a kognitív térképek területi mélysége¹⁹, gyakorlatilag valamennyi korcsoportnál magas értéket mutat. A másik a román-ukrán határszakasz, ahol a területi mélység értéke közelít a nullához.²⁰

Történetek a határon – A határ története

A határ története, mint a lokális történelem²¹ fontos fejezete, a családtörténelmek az egyéni élettörténetek felidézése során születik meg, minden egyes emlékezési alkalommal újra és újra. A határnak ugyanakkor megvan a maga hivatalos történelme is.

A politikai határ története

A Vállaj és Csanáros között húzódó államhatár története 1918-ban indul. Az első világháborút lezáró trianoni békeszerződés következményeként Csanáros Romániához került, Vállaj pedig – egy területi veszteségekkel politikailag eljelentéktelennített – Magyarország részévé vált. Az ideiglenes román katonai közigazgatást a romániai és magyarországi politikai helyzet megszilárdulását követően a polgári közigazgatás váltotta fel. A határ elválasztó funkciója, csak ekkortól realizálódott. A hatalmi struktúra megszilárdulásának egyik első jele az határátlépő igazolványok, útlevelek megjelenése és kötelezővé tétele volt. Ezeknek legsajátosabb változata a kettős birtokossági igazolvány volt. A határral kettéválasztott területen a kettős birtokosság rendszere alakult ki. A kettős birtokosság rendszerében a határ két oldalán lakók tulajdonjoga megmaradt az elcsatolt mezőgazdasági területek fölött, s külön útlevelemmel minden nap átjárhatott földjét művelni, s a saját földjének termését vámmentesen hazavihette. Sokan reménykedtek abban, hogy határ legalább átjárható lesz. A román hatóságok viszont egyre több akadályt gördítettek az útlevelek kiadása elé. A magyar–román határ átlépése a kettős birtokosok számára is egyre nehezebbé vált. Ezért a csanárosi és vállaji gazdák rövid időn belül igyekeztek megszüntetni az újfajta határhassználatból származó kellemetlenségeiket. A határ túloldalára eső földterületeiket eladták vagy elcserélték.

¹⁷ Bővebben Martínez 1994: 2–5.

¹⁸ Adott területre erőszakosan elhelyezett azonos vagy hasonló kultúrájú csoportok közé ékelt határtípus. Vö. Kocsis 2004: 25.

¹⁹ A térre vonatkozó tudás és a térképesített valóságok közötti összefüggés együtthatója.

²⁰ Míg Csanároson például szinte mindenki ismeri a szomszédos magyarországi falvak, közeli városokat, ha nem is tudja földrajzi pontossággal elhelyezni őket hallott róluk, esetleg járt már ott – az idősebbek egészen pontos, utcapontosságú mentális térképpel rendelkeznek a környező településekről. Addig a román-ukrán határszakaszon települések sokaságát említhetnénk, ahol az egészen öregek ugyan van némi tudása a közvetlenül szomszédos településről és esetleg a rokoni szálak folytán még néhányról, ám már az ő tudásuk területi mélysége sem éri a legközelebbi várost. Mindez annak ellenére, hogy a két határszakasz – kisebb különbségekkel – ugyanolyan változásokat ért meg a 20. században. Így történhet meg az, hogy a csedregiek sokkal „pontosabb” mentális térképpel rendelkeznek a magyarországi területekről, mint a közvetlen szomszédságukban fekvő kárpátaljai falvakról.

²¹ Lásd. Keszeg 2002: 25

A Nagyvárad környéki sváb falvak, valamint az országhatár tervezett és végleges változata. (Kardos 2000: 79)

A határ történetének újabb fordulópontját jelentette az 1940-es második báci döntést követő felszámolása. 1944-ben újabb katonai adminisztráció, ezúttal szovjet, hatáskörébe kerül a régió, a határ fokozatosan újra megerősödik, majd az 1947-es párizsi békeszerződéseket követően véglegessé válik. Vállaj és Csanálos lakossága is 1947-et nevezi meg mint a kizáró határ megjelenési dátumát. 1947-ig a határ merevségét a visszaemlékezések feketézéstörténetei oldják. Eddig az időszakig a határ és a határátkelő története szorosan összefonódott. A határátkelő az a pont a hatalom ereje koncentráldódik és megnyilatkozik, az útlevelek ellenőrzésében, a határátkelőt jogtalanul használók kiszűrésében. 1947-ig Csanálos és Vállaj között a forgalom létre jöhetett a két települést összekötő úton. Ezt követően azonban erre már nem volt lehetőség. Legális forgalom közöttük csak egy-egy, határátkelővel bíró település – többnyire Pete–Csengersima és Érmihályfalva–Nyírábrány – közbeiktatásával történhetett, ráadásul csaknem tíz évvel az elidegenített határtípus felállítását követően, 1956-tól. A határrégiókban lakók ugyanis csak ekkortól kaphattak útlevelet – Romániában. A kommunista korszakban az enyhítések – 60-as évek vége 70-es évek eleje – és szigorítások – a 70-es évek második felétől a 80-as évek végéig – hatással voltak ugyan a két település közti forgalomra, azonban a határzárást követően beindult szegregációs folyamatokat nem változtatták meg döntően. A két település fokozatosan eltávolodott egymástól a szimbolikus térben. Az igazi változást így nem a 90-es években bekövetkezett rendszerváltások hozták meg, hanem a 2002-es határátkelő nyitása. Hasonló hordereje volt a Románia európai integrációját követő vámvizsgálatok megszűnésének, és az egyszerűsített határátkelés bevezetésének. A politikai határ történetének utolsó állomása Románia schengeni övezethez való csatlakozását követően jön majd el. A politikai határ megszűnése azonban, mint Jeggle mondja, nem jelenti a határok minden szintű megszűnését is. (Jeggle 1994: 5) A második világháborút követően a határ, a különböző típusú illegális határátlépések, határsértések puhító hatása ellenére, közvetve és közvetlenül, radikális módon elválasztotta egymástól Csanálost és Vállajt, olyannyira hogy a 2002-ben, és 2004-ben bekövetkezett változások nem az egymáshoz való visszatalálást eredményezték, hanem újabb kapcsolatok lehetőségét villantották fel.

A határ és a mellette, benne élők – esetünkben Csanálos és Vállaj lakossága – között állandó kapcsolat áll és állt fenn, melynek minősége ugyancsak a határhelyzet jellegének függvényében volt szorosabb illetőleg lazább. Nem csak a határ jelenlétének voltak hatásai az emberekre, hanem a emberek is alakítottak rajta. A legális és illegális határátlépésekben, a határhatalom (és ebben az esetben mint birtokhatár) állandó konfliktusokra²² került sor a hatalom és a határlakók között. A különböző periódusokban más és más jellegűek voltak ezek a konfliktusok. A szökési szituációkat is konfliktusnak nevezem. Noha ebben az esetben a cél pontosan a találkozás elkerülése volt, a határ szimbolikus valóságában, a szökök szembeszegültek azzal a hatalommal, mely azt fenntartotta. A nem csanálosi szökök között voltak olyanok, akik ideiglenesen beléptek a falu kognitív terébe is, hiszen egy olyan határrészre vezetik el őket a csanálosiak, mely csak az övék, a hatalom még nem tudta „elfoglalni”, ugyanakkor azonnal ki is lépnek belőle, ez a cselekvés egyszeri és – legalábbis számukra

²²Konfliktusnak nevezek mindenféle találkozást a helybeliek és a hatalom őrjei között.

– megismételhetetlen. A két település lakói a kétszeri határmeghúzást követően teljesen eltérő módon „lakták be” újra azt a földrajzi teret, melybe a határkövekkel jelzett határvonal került. A terület használatában felborult az egyensúly. A politikai határ szimmetriája²³ egyáltalán nem jutott érvényre a határháznál, a határdinamika egészen egyoldalú volt. A vállalji határátlépők aránya elenyésző volt a csanálosiakéhoz képest, nem csak a kommunista időszakban, hanem a határ megjelenését követő valamennyi periódusban. A kiegyenlítődség akkor következett be, amikor megteremtődtek a két falu közötti határátkelés legális intézménye, a határátkelő.

A határtörténetek következő csoportjait különíteném el: az egyéni életpálya határhoz, határháználhoz kötődő történetei, valamint másokkal megtörtént események reprezentációi. Ezekben belül vizsgáltam a különböző korcsoportok történeteit is. A történeteket nagyban befolyásolja a határeseemények időpontja és körülményei, ezek alapján három főbb történettípust különítenék el: 1. A határ történetei, melybe a megszületésére, valamint megszüntetésére vonatkozó történeteket sorolom, sajátos szeletét képezik a határ minőségét leíró történetek, melyekben általában a határ „védelmét” és ellenőrzését végző idegenekkel való formális vagy informális találkozások mutatják be, valamint a hatalom által fenntartott korlátozó szabályok térhasználat alakító jellege is tetten érhető bennük. 2. A határ átlépésével kapcsolatos történetek, melyben legnagyobb számban a szökéstörténetek²⁴ fordulnak elő – Csanáloson. 3. Elszakított családok történetei.

A szökés a határ létének egyik lényegi aspektusát kérdőjelezi meg, azt hogy érvényre tudja juttatni magát vagy sem. Így jön létre vele kapcsolatban a másik legfontosabb dolog: azonnal egy lehetséges értékrendbe utalja azokat, akik tiszteletben tartják, akik indokoltan átléphetik, s akik meg szokták sérteni, egyszerűen semmibe veszik. (Lászlóffy 1998) Másrészt viszont megmutatja a lokális értékrendszer valamint a hatalmi szabályrendszer között feszülő ellentétet. Az államhatár megsértése a helyi értékrendben nem volt negatív kategória.

Maguk a szökések, mint események három periódus köré tömörülnek, az 1930-as évek vége, a második világháborút követő első két év, valamint a nyolcvanas évek vége. Első esetben a román hadseregbe való besorozás elől menekültek, szinte kizárólag csak férfiak. A másodikban az immár végelegesedő határ lezárása előtti nagyobb népességmozgások játszódtak le. A harmadikban a ceaușescu-i diktatúrát tovább elviselni nem bírók próbálták meg, hol sikerrel, hol sikertelenül a szökést. Míg első két esetben a célterület Magyarország volt, ha nem is minden esetben Vállaj, addig ez utóbbi esetben Magyarország már csak a németországi végcél előtti tranzitállomás volt. Ez azt jelenti, hogy a második világháborút követő kommunista korszak évtizedeiben a csanálosiakban felerősödött a német etnikai azonosságtudat, legalábbis ami a migrációs stratégiájukat illeti. Ezzel szemben Vállajon egyetlen olyan személyről tudnak, aki Németországba költözött, azonban mindenki tudni vélte, hogy ebben semmilyen szerepet nem játszott a sváb származástudat.

Adatközlőim közül ketten már rutinos interjúalanyoknak számítanak, mindketten több néprajzos kutatásban „vettek részt” – Adler Ferenc és Egeli Éva – így már megvoltak az előzetes elképzeléseik, sőt elvárásaik is a gyűjtési esemény szerkezetével kapcsolatosan. Adler Ferencnek az élettörténetét gyűjtötték, így – érzésem szerint – ennek megfelelően alakult narratív konstrukciója. Élesen határolódnak el nála a határral kapcsolatos személyes élmények a kollektív emlékezet részét képező, másokkal megélt történetektől.

Egeli Éva másképpen szocializált adatközlő. Ő fogadta be több évben is a Debreceni Egyetem néprajzosait, ő szervezte meg gyűjtésük háttérét, a különböző témákkal foglalkozó tanárok és diákok számára adatközlőket „hajtott fel” (saját szóhasználata). Úgy vélem ennek köszönhető, hogy második találkozásunkra már listával készült a határral, határháználattal kapcsolatosan szóba jöhető lehetséges adatközlőkről.

A történetek egyik része az egyéni életpályához, személyes tapasztalatokhoz kötődik, míg a többi a lokális történelem eseményeiről közvetít szubjektív módon.

A határ történetei

²³ A határkövek által képzelten meghúzott határvonal mindkét oldalán egy húsz plusz három méteres határsáv, biztonsági zóna választotta el a két országot a kommunista időszakban.

²⁴ A szökéstörténetek csak Csanálos lokális történelmében jelennek meg.

Még az országhatár meghúzása előtt határhelyzetbe került, mind Csanáros, mind Vállaj lakossága határhelyzetbe került. A román csapatok 1918. április 16. utáni sikeres előrenyomulását követően Csanáros, Vállaj, továbbá a környező települések román közigazgatás alá kerültek. Bár tulajdonképpen harcok a falu környékén nem zajlottak a megszállás mégis konfliktusokat hozott. „Egy incidens miatt félreverték a harangot, a falu lakossága pedig tűzre gondolva kapával, villával rohanva indult oltani. A román katonák azt gondolván, hogy ellenük vonulnak, megijedtek és elmenekültek, később erősítéssel visszatértek és kemény büntetések, verések következtek. Becsky Sándor főjegyzőt egy hétre el is vitték, mert nem engedélyezte a rekvirálásokat.” (Reszler 2001: 207)

(Adler F, sz. 1913, Csanáros)

Adler Ferenc 1913-ban született magyar identitású, szerényebb sváb családban. A harmincas évektől nyugdíjazásáig (1975) lakatosmesterként dolgozott Csanároson. A második világháborúban egy évig volt katona, majd ugyancsak egy évet töltött deportáltként a Szovjetunióban. Első házasságából három gyereke született. Felesége halála után újránősült. Második felesége halála óta (2006) egyedül él.

– *Hát 1919-be nagypénteken akkor jöttek be a románok, mert azelőtt ugyi a Kun Béla köztársaságot kiáltott ki, s az egy csomó pénzzel megszökött oszt akkor Károlyi Mihály lett, az letítette a fegyvert, s a franciák azt mondták, szállják meg. Na oszt 19-be nagypénteken, akkor jöttek, én az utcán álltam.*

– *Hány éves volt akkor?*

– *Hát akkor a szomszédok, azok, már süttöttek kalácsot, kiflit húsvétra. Kitették hűlni, oszt a románok mind lelopták, ahol kapták fogták. Mint gyerek, ugye még nem voltam hat éves, néztem hogy mi lesz itt, mert nem volt lövés, ilyesmi, mer hát a magyarok letették a fegyvert, mielőttiünk. Merhogy a Károlyi utcán laktam, a kereszttel szemben, osztán úgy vettük a keresztet, mindjárt nem volt lövés. Na, vasárnap, akkor volt egy nagy fehér kutyánk, az nagyon jó házőrző volt, nem harapott senkit, volt olyan katona, a szekér, benne ültek az ódalban oszt megugatta őket. A szájába lútek a kutyának, a kutya megdöglött. Vót ott a, ruszinok ott mellettiünk mindjárt, útkaparó..., favágók jöttek, az útkaparó házban laktak, az az asszony még alig tudott magyarul, sírt hogy őrájuk vigyázott az a kutya. Hát oszt nem vót ott mit vigyázni. A család ... egy kis házba két kis szoba vót csak hát olyan természetű vót, babonás vót az asszony. Osztt akkor... Na dehát ez..., már csordát hajtottak visszafele. Ajaj, hogy mi vót itt. Na s akkor húsza, akkor már így, hogy nyolcvannyalc éve ugye, hogy megcsinálták a határt.*

A történelmi esemény egyéni emlékezési gyakorlatot aktivizál az adatközlőben, a nagypénteki előkészületek, a szomszéd – aki ráadásul maga is idegen – kutyájának lelövésének felidézése fontosabbá válik a történelmi esemény reprezentációjánál, illetőleg ezeknek a részleteknek a bemutatása teszi sajátját, belsőssé és ezáltal hitelessé a történetet. Véleményem szerint a hitelességre való ilyen féle törekvés nem nekem, mint idegennek szól, hanem önmagával szemben támasztott követelmény. Az emlékezés adott eseményre más, egy időben lezajlott események kimondott, vagy nem kimondott felidézésén keresztül teremti meg a történés térbeli és időbeni kontextusát. Egy történet elmondása közben, a narratívum mögött ott állnak ezek a szinkron eseményreprezentációk, s az emlékezés kontextusa szerint dől el (dönti el), hogy melyik kerül be a narratívumba. A vállaji történet már kilépett az emlékezés hatásköréből, (történelem)könyvbe kerülve²⁵ már nem kontextusfüggő.

Találkozások a határral

(Egeli Éva, sz. 1936, Csanáros)

– *A háború után volt lovunk, két ló, hát az öcsém volt még. Az elején még cseléd is volt még, de osztán a végén már nem volt szabad cselédet tartani, vagy nem tudtuk fizetni, én nem tudom, csak az öcsémmel együtt mentiünk szántani. Hát keservesen még felraktuk a szekérre is az ekét meg az eketalygát és itt lenn itt a Köröserdőnél szántottunk, én fogtam a gyeplőt és úgy hajtottam a lovat, az öcsém meg fogta a lovat, de úgy nyújtózkodva, még úgy tartotta az ekét és úgy szántottunk. S így a szomszédok mondták már később, hogy egy katona – ugye az is ott járt, mert a határszélen volt, és azt*

²⁵Talán érdemes megjegyezni, hogy a Vállajról megjelent könyvek, monográfiák száma tíz fölött van. Csanárosról eddig mindösszesen egy könyvecske jelent meg.

mondja, hogy még sírt szinte az a katona, hogy kérdezte, hogy miféle gyerekek ezek, hogy ezek jönnek ide szántani. S mondták, hogy hát az apjuk meghalt Oroszországba s így hát rákényszerülnek. Még azt mondják, hogy sírt a katona, hogy a könny jött a szemiből.

– Milyen katona volt?

– Román katona, román granicser.

(Ivácska (Baumli) Jenőné Ernyi Anna, sz. 1938, Vállaj)

– Nyóc óra után már senki nem tartózkodhatott a határ mentén. Volt egy bácsi osztán beteges volt, kapáltak ott a határ mentén, oszt már alig bírt kapálni, akkor mondja a feleségének: Menjünk már haza, én olyan fáradt vagyok. Aszongya, most jó kapálni, most nincs meleg. Ugyi este. Egyszer csak odamegy a két katona és akkor mondja, hogy: Bácsi, nem tetszenek tudni, hogy már nem lehet itt tartózkodni a határ mentén? És aszongya hogy hát miért? Hát mer már nyolc óra elmúlt. Tessék összepakolni és hazamenni. Ez a szegény bácsi örömeiben megfogta ezt a kiskatonát, megpuszilta: Hát maga egy angyal, mér nem jött már előbb?!

– És akkor ezt betartották?

– Be, be, nem tartózkodhatott tovább, meg is büntették, vagy bekísérték. Mindenki igyekezett azon, hogy nyolc óránál tovább ne legyen dolog a határban.

[...]

Már hogy meggondolta volna valaki, hogy átszökik, olyat nem is hallottam. Hát egymás nyomában voltak a román katonák, egymás nyomában. Még egyszer édesapám viccelődött velem, aszongya kiáltk már nekik. Hát persze mondom, hogy aztán a magyar katonák jöjjenek oszt engem bekísérjenek. Azért a hang az csak ment tovább, meg ugye ilyen nagy magas megfigyelők voltak. Mind a két oldalon.

Szökestörténetek

(Adler F, sz. 1913, Csanáros)

Negyvennyolcban már. És akkor ha valaki átszökök vagy menyen, a katona lelövi akkor szabadságot kap. Vót itt egy ember meg a fia, kaszáltak és akkor a katona mindig akarta, hogy menjenek arra, a kiskatona, szigorú volt. Osztán, ha mennek háttal ő lelövi é mehet szabadságra. Közben egy másik ember ment, mert éppen az vót ott közel. Amikor őt meglátták akkor már nem mertik csinálni. És akkor feljelentették a rendőröknek, mert a granicserek csinálták. És akkor kijöttek és sorakozót csináltak hogy ki vót az az ember. Nem tették be a csoportba, de a fiatal az mán tudott egy kicsit románul, és mondta az apjának hogy ne forduljon meg, csak szembe a katonával mindig. És akkor kitették oszt mutassa, hogy mék vót. Hát nem vót ott! Akkor még egyszer, kitették a közepe táján az illetőt, és akkor megismerte. Hogy ez vót! Oszt akkor annyi hogy elhelyezték a katonát innen. Oszt így ment. De sokat lelőttek.

[...]

Oszt akkor vót Váradon a püspök, Tempfli, annak az apja, oszt egy apáca vót a szekeren oszt azt akarta a granicser, hogy – az Ágerdői úton van egy út errefele, Börvelyről, Kálmándról ahogy jövünk, és arra, és hogy a szekérrel menjen arrafele, akarták aztat is hogy lelúni. De ez bátor vót, odacsapott a lovakhoz oszt gyerünk. Lőttek utána, az apáca a kasba feküdt, osztán nem írtik utól a katonák. De osztán csak megtudták valahogy (állítani), szaladtak utána, meg itt is volt pikét meg a katonák, vitték hadbírótság elibe. Osztán éhségstrájkot kezdett, oszt a végén nem tudom, de csak oszt elengedték. (Kacag) Hát ilyesmi ment itt végbe. Ajajaj.

[...]

– Nem ismer olyat, aki megpróbált átszökni a határon és megfogták? Vagy esetleg sikerült neki átszökni?

– A csanárosiaknak sikerült, megmondom mír. A csanárosi szőlő meg a vállaji szőlő között csak egy út vót. És akkor, mert vót tiktet, avval lehetett járni nekik, oszt a vót amikor csak mentek oszt átugrottak. S akkor nem tudták elfogni.

– És akkor mi lett a családdal?

– Hát a családdal..., nem bántották, mert hát nem tehettek róla sokat.

[...]

Még vót egy granicser, egyszer kacagtam, mert vót itt egy Haller nevezetű, és a fia egy rossz permetezővel ment permetezni, oszt átszaladt. Azt mondja: Băiatul tău, aszongya, a fugit. Aszongya, hát én nem foghattam meg, aszongya. Ó, hát sok minden történt itt a határon.

[...]

– Hát ezek a katonák ugyi, messziről látó vót, figyelő, oszt hiába látta, egy perc alatt át vót a szőlőbe. Eltűnt a fák közt, minden. Hát akit észrevettek lelőtték.

– Volt csanálós is akit lelőttek?

– Vót fiatal abból is akit lelőttek.

– És idevalósi Csanálosra?

– Nem, csak itt lakott, nem csanálós vót.

[...]

Úh, volt egyszer..., a tanítómesteremnek vót egy ismerőse, oszt hogy hol kell átmenni, én irányítottam, mert a kereszttel szemben az az utca levezetett itt egész végig, oszt innen már lehetett látni a fát, ami már Vállajon van. Oszt mutattam nekik, hogy hol menjenek, oszt sikerült nekik. (Kacag) Meg vót hogy arra az Ágerdőnél, oszt akkor nem itt jöttem haza, hanem arra, mondom az veszélyes volt, ha meglátnak akkor....

– Ez mikor volt?

– Hát régen volt. Mikor? 48-ba, kilencbe.

– Akkor többen szöktek át?

– Hát legtöbben harminckilenbe. Mert kaptak itt behívót és akkor átmentek Magyarországra. Ott vótak katonák, magyaroknál vótak katonák. Amikor bejöttek a magyarok azokkal jöttek be. S azok is vótak aztán a háborúba, mindjárt, oszt akkor azokat kinyírták.

– És ezek mind csanálósok voltak?

– Csanálós is vót sok. Nős emberek, családjuk vót. Behívták concentrára, oszt akkor átszöktek magyarba. 39-be már tudták, azután hát ugyi, a bécsi döntés eldöntötte, hogy idecsatolták, akkor hazajöttek. De akkor aztán is hamar beizlították, a magyaroknál vótak katonák. Baj vót, frontra kivitték őket, sok halt meg. Zűrzavaros vót itt a helyzet. Nekem olyan szerencsém vót az életben, megúsztam mindig mindent. (Kacag)

A fenti történetek mind a második világháború időszakába csoportosulnak. Adler Ferenc koránál fogva azokra az eseményekre emlékszik vissza szívesebben, melyek férfikorának elején játszódtak le, és ezekről is van pontosabb tudása. A nyolcvanas évek szökési és más határátlépési momentumairól van ugyan tudása, ám ezeknek nem jut akkora szerep történeteiben. Ekkor már hetven év fölött volt, s bár továbbra is aktív életet élt, kilépett abból a közezből

– Hát ez olyan dolog, hogy az ű dóga. Kapott itt behívót, de nem ment be, hanem átszökött.

– De nagyon sokan szöktek a nyolcvanas években. Akkor már nem csak erről szólt.

– Hát, szöktek mert nem látták itt a lehetőségüket.

(Rokk Ferenc, sz. 1953, Csanálos)

– A nyolcvanas években, a végén kezdtek el nagyon sokan átszökni.

– Csanálosról is?

– Persze. Akit elkaptak azt nagyon megverték. Volt aki utána már nem próbálkozott, de volt aki többször is. Egy évig csendben maradt, oszt utána csak sikerült neki. De volt akit úgy megverték, hogy a bolondok..., az öregotthonba került Károlyba. Fiatal volt, nem lett belőle ember. De az ittenieket ritkábban fogták meg, azok tudták hol kell menni. Átmentek, osztán majd akkor jöttek megint, amikor már megváltak a papírok németbe, akkor már lehetett.

(Egeli Éva, sz. 1936, Csanálos)

– Itt-itt, nem messze tőlünk, ott szöktek át. Most ahun van a vám. Tudja hogy hol van az az épület? Na ott kaszárnya vót, katonakaszárnya. Az utca szélén oda voltak kötve, hidegbe, mezítláb odatéve és ott verték őket. Arra ha mentünk olyan keservesen néztek ránk, mink is csak keservesen néztünk, nem tudtunk rajtuk segíteni, a szívünk szakadt meg.

– És ez mikor volt? Meddig volt meg az kapu meg az a kaszárnya?

– Ez Ceaușescu időbe, Ceaușescu idő végén, amikor már kezdtek elszökni.

- És kikötötték őket?
- Kikötötték őket. És ott álltak mezítláb, és verték őket.
- És látták az itteniek?
- Hát persze hogy látták. Olyan nagyon nem is mertünk arra menni. Verték bizony szegény embereket.
- És aztán mi történt velük?
- Visszalökték, börtönbe zárták őket nem is tudom. Ugye nem is volt szabad akkoriban erről beszélni.
- Itteniek nem is próbálkoztak átszökni?
- Dehogynem.
- És őket is elkapták?
- Nem. Vagyis hogy volt akit igen. Egy szegény fiatal fiú is átszökött. Elkapták. Úgy megverték hogy most is az öregotthonban van, bedilizett. Az anyja szintén bedilizett a bánattól.
- Vótak itt is, akkor szöktek át úgy Németországba, többen kerültek.

[...]

Hogy mikor zárták le pontosan ezt a határt, most..., akkor szöktek még erre, arra, tényleg most úgy gondolkozok, meg még szöktettek is. Volt itt ez a Marosi Ilike néni, azt is meglőtték, mert..., nem tudok pontosat mondani. Az is szöktetett át magyarokat Magyarországra.

- Hogyhogy szöktetett? Itt voltak nála egy darabig?
- Igen, igen, és hogy átvitte őket a határon.
- Ő vitte át őket a határon, vagy megmutatta hogy hol kell átmenni?
- Igen, de szóval ott valahol őtet is meglőtték. De hogy hogy volt pontosan, azt már nem tudom.
- A néni már meghalt?
- Németországba van. Hogy hogy volt pontosan ezt nem tudom.

[...]

– Hogy mikor húzták le azt a határt én nem tudom, de később még akartak átszökni magyarba és volt hogy az úton lelőtték, ahogy ment.

- Csanálosit?
- Ez kaplonyi fiú volt, de itt járt Csanáloson. Selymes Imrét, mint lányok, olyan fiatal, jóképű kishú volt, oszt úgy megsirattuk. Az is át akart menni magyarba és lelőtték.
- Vajon miért akart átmenni?
- Nem akart itt megmaradni Romániában, szóval hogy miért én sem tudom.

[...]

– Meg volt még, mondom, anyám is átszökött a határon, hát ugye mert nem lehetett cukrot kapni, s akkor hozott haza cukrot. Úgyhogy még az elején tudtak így átszökdösni.

Történetek elszakított családokról

Nem pedig elszakított családok történetei. Ugyanis ezek a szövegek nem tekinthetők családi történelemnek, a narratívumok mások élettörténetébe kalauzolnak. A történetek elmondójának mégis fontosak ezek a történetek, a lokális történelem fontos összetevőinek tartja őket.

„A haza mindig az idegen(ség) ellentétfogalma” (Bausinger 1991: 4) mondja Bausinger, otthonosságérzést kelt, az a közeg ahol az ember jól érzi magát. A következő történetek valamelyest elcsúsztatják a fentebbi kijelentést a diakrón tengelyen, azaz: a haza egy olyan közeg (volt), ahol az ember jól érezte magát.

(Egeli Éva)

- Meg hát itt is egy tanító néni is, már vőlegénye volt, akkor az Magyarországon maradt, ő meg itt maradt. Hát úgy megsiratta, de különváltak. Mikor a határt lezárták. Igen, igen. Akkor megint volt egy fiatalasszony, fiatal házasság volt, férje katonatiszt volt, az ott maradt Magyarországon, ő meg itt maradt és úgy élte le az életét.
- Itt Csanáloson?
- Itt. De most már meghalt. Akkor megint volt egy házaspár, a férje kinn maradt Magyarországon, és közbe egyszer csak hazaszökött a feleségéhez.
- Ide?

- Ide. És akkor itt nem mert mozdulni se ki se be, és jó pár évig a szobába, a szekrénybe ott lakott. Sőt hát akkor, még, hát éltek együtt, az asszonynak gyermeke is lett, ő mesélte el nekem. Azt mondta hogy megtudta úgy szülni, és meghalt a gyermek. Ha ez kitudódik, hát hol van az apa? És akkor aztán végül, nem tudom, de csak kijött, átszökött vagy mi lett vele, átszökött, csak visszaszökött valahogy. Már nem bírta tovább, azt mondják úgy nézett ki, mint egy ősember. Szakállas meg minden. S akkor csak visszaszökött, az asszony itt élt, ő meg ott.
- Ott hol? Azt nem lehet tudni hogy hová ment? Vállajon?
- Nem. Arréb egy kicsit. Lehet hogy a rokonság tudná is, már az asszonyé, mert a férfi az nem ide való, de az asszony az idevaló.

A határ Vállajról

(Ivácska (Baumli) Jenőné Ernyi Anna, sz. 1938, Vállaj)

- A magyarok is, de máskülönben a magyarok sose vótak olyan szigorúak a határnál mint a románok. De a románok egymás után jöttek-mentek, jöttek-mentek. Az én édesapám annyira szerette őket, hogy legszívesebben lelőtte volna őket sorban. Mert az én édesapám is oda való.

– Csanálosi?

- Nem, kaplonyi. Odavalósi születésű, de már a harmincas években átkerült ide. S akkor hát ő itt, hát román katonának akarták bevinni, s ő nem akart román katona lenni. S akkor ő átszökött. S akkor ő itt, szegény nagymamámnak volt 21 hold földje, de ő nem maradt ott a 21 hold föld mellett, hanem fogta inkább az egész családot, mindent és eljött ide, és itt szolgaként élt. Szógált egy háznál, onnan nősiült meg, úgy került ide mihozzánk és így lettünk mik. Itt Vállajon szolgált és az édesanyám az vállalji volt. Vállaji lány, hát őt vette el.

[...]

- Az édesapja járt haza valamikor?

- Neki nem volt szabad, hogy mivel szökött. Asziszem negyvenhétbe volt át utoljára ő. Már úgy hogy át lehetett akkor menni, egynapos határátlépéssel tehát át lehetett menni. De utána akkor majd mán, úgy útlevéllal, akkor mán lehetett. Itt a kisállomásnál, Ágerdömajornak hívják azt Börvelytől nem messze. És ugye ott járt át a vonat és ezzel a kishatárátlépővel ott lehetett menni. Avval asszem, hogy kétszer vagy háromszor vót. Nem nagyon ment ő haza. Aszonta, hogy őtet, mer akkor igaz, hogy az édesanyja azt mondta, hogy amiért ezt megcsinálta, hogy elszökött nem fogadja vissza.

[...]

Vállaji oldalon egyetlen olyan esetről tudnak, amikor valaki úgy lépte át a határt, hogy közben tudatában volt annak, hogy amit tesz illegális. Sájerman (Sheuermann) Mária, az ötvenes években, átbiciklizett Csanálosra édesanyja testvérének temetésére. Az eset az egyik legismertebb határtörténet lett, nem csak az idősebbek ismerik, sőt nem csak a fiatalok, de még az utóbbi években Romániából, Nagyváradból, Nagyváradról áttelepült idegenek is.

- Csak úgy átbiciklizett?

- Igen mikor meghalt a nagynénje. Mikor a temetésen észrevette az unokatestvére, hogy ő hogy került oda és akkor: Mancsi, hogy jött? Hát biciklivel. Biciklivel? De visszafele ugyi azért már a katonaság kísérte, s akkor bevitték Aporligetbe. Tízezer forintjába került neki az a temetés dehát, de akkoris ott volt.

- Ez melyik évben volt?

- Hát nem tudom pontosan, de kommunista időben.

- És itt a faluban mit szóltak hozzá, hogy ő csak úgy átment?

- Nem figyelték.

- De megtudta mindenki aztán.

- Hát persze, mer..., itt a katonaság megállt. Még az édesapja is élt, s már az is azt mondta, hogy Mancsi, de baj lesz belőle. Nem baj! Hát ugye akkor kapta már a táviratot, amikor már a temetés is volt. S hát ő ott akart lenni, mégis csak az édesanyjának a testvére.

A vállalji történetek másik részének alapjául sajátos események szolgálnak. A kocsmában lerészegedő férfiak eltévesztik az útirányt és áttévednek a határon, hogy aztán különböző módon,

többnyire sértetlenül hazakerüljenek. Az ilyen típusú határsértéseknek csanálói változatai a virtusból elkövetettek. A hétköznapi ellenállás ezen eseményei az átpisiléstől, a vállalji kocsmalátogatásig és visszaszökésig több formában jelennek meg.

(Tarnóci Istvánné Ivácska Mária, sz. 1959, Vállaj)

– *Hát például az én unokatestvérem szegénykém a kocsmából ment haza. Hazament, ugye a felesége veszekedett vele, hogy jártál, miért ittál, mér így mér úgy. Aszongya, hogyha itten kiabálsz inkább nem hallgatlak, fogom magam oszt megyek vissza. Szegénykém megindult és elment Románia fele. Nem ide jött visszafele, hanem Csanáros fele ment. És át is ment a sorompónál, és nem vették észre a katonák, csak akkor vették észre, mikor az árokponton ott fekiüdt, elaludt. És akkor, hát hogy hogy került ide. Nem tudta ő sem megmondani, hát ugyi mikor már kijózanodott, honnan tudta ő már, hogy hogy került oda.*

– *Átkerült egészen a romániai oldalra?*

– *Persze. Már oda, az árokpárt oldalára. Ott elfáradt oszt lefeküdt. És amikor megtalálták bevitték az őrsre, és kérdezték, hogy hogy. Hát nem tudta megmondani. Aszonta ha agyonütnek akkor sem tudom megmondani, hogy jöttem ide. Hát nem tudta. Akkor éjszaka ott aludt. Akkor másnap megpróbálták még egyszer kihallgatni, de akkor se tudott többet mondani. Kínálták ennivalóval, nem evett. Nem fogadott el semmit. Másnaposan nem tudott enni semmit, beteg volt ugyi, hát hogy az ivástól is csak beteg lett. Nem ment neki a kaja. S akkor azt mondták neki, hogy miért, a román kaja nem olyan mint a magyar? Most őket lejáratja, szóval nem fogadja el tőlük? De úgy, bántani nem bántották. Nem bántották, áthozták, kocsival elvitték Nyírbátorba, és akkor onnan majd szegénykémet másnap hazaengedték. Egy éjszakán a parton fekiüdt, egy éjszakát benn volt Csanároson...*

– *Hol hozták át?*

– *Itt. Itt jöttek át igen. De volt olyan a Sájblí Jancsi, az bele is halt, de mondjuk nem akkor nyomban halt meg, hanem az olyan ütést kaphatott, hogy annak valmi nyoma maradt.*

– *Megverték túloldalon? Ő miért ment át?*

– *Hát az is be volt rúgva. Hát a Fischer Kovács is át volt, Jani bácsi, azt se verték meg, de ezt.... De én azt nem tudom megérteni, nem is tudtam akkor sem, meg a mai napig sem tudom felfogni, hogyha azért Romániába átmegy valaki és ott megverik a románok, oké. De hogy valaki ide ájtjön, és ájtjön a román és itt a polgármesteri hivatalban megveri, hát ahhoz neki azért már nem lett volna joga.*

– *Itt verték meg?*

– *Itt verték meg bizony. Itt verték meg azt az embert. Áthozták és akkor itt. De úgy megverték, hogy annak nyoma maradt. Hát nem azt mondom, hogy egy-két évre rá, de egy pár év múlva aztán meghalt. Fel volt háborodva az egész falu, hogy hogy lehetett aztat megengedni, hát a rendőrség meg minden.*

– *Ez mikor volt?*

– *Hát...*

– *Nyolcvanas évek, vagy még korábban?*

– *Még inkább korábban volt, korábban. Nem, a hatvanas, még nem is volt tsz. 60-ban alakult a tsz, még a tsz előtt. 56-58 így körül.*

– *Ezek szerint mind részek voltak.*

– *Azok, mert így ugye ahogy ájtjövünk a határnál van egy utca lefele, az a Jókai utca, na az is ott lakott abba az utcába. Az én unokatestvérem megint abba az utcába, na ez akit, mondok, kovácsmester volt, az meg a Béke utcán. Hát ugyi hazafele indultak ők csak nem ott kötöttek ki. (Kacagnak) Nem ott vették be a kanyart ahol kellett volna. Egyéb így nem nagyon volt.*

Következtetések

A szövegek szerkezetének folyamatossága, folyamszerűsége arra enged következtetni, hogy már sokadik alkalommal mesélték el őket, a másokkal történt dolgok is sajátokká, mindenkié váltak. Mindez egy közös narratív bázist feltételez, mely bizonyos sémákat érvényesít a határtörténetek elmesélésében, de – véleményem szerint – az emlékezési gyakorlatban is. A történetek sokszínűsége egyrészt a határ és a benne lakók közötti kapcsolat változatos formáinak köszönhető, másrészt pedig, mert a határ és határesemények nem csupán egy kiemelkedő fontosságú, véleménynyilvánításra

ösztönző egyszeri történeti tényező, hanem egy állandóan kihívásokat, színvallást követelő kontextus. Az emlékezést a emlékezési helyzet körülményei mellett folyamatosan befolyásolják az újabb és újabb határeseemények, a határnarratívumok, úgy gondolom, végtelen történetek, melyeket a határ megszűnése, fog lezárni, illetőleg amikor a felszámolásának emléke is túlkerül az egyéni emlékezet határain. A határmentiség banalitása, hogy mindenkinek rengeteg története van a határról, így a körülötte képződő narratív bázis szelektált epizódokból építkezik, nem pedig a narratívumok összessége.

A történetekben az is nyomon követhető, hogy hogyan differenciálódott a csanálói és vállaji (határ)diskurzusok rendje, mely végső soron a két település elidegenülését jelzi. Az első világháborút megelőzően a két települést az affínális kapcsolatok, s az ebből fakadó különböző fokú rokoni szálak, az azonos gazdasági érdekek szorosan egymáshoz fűzték. Vállaj házasságkötési hálóját a mai Románia területére eső sváb települések – kivétel Mérék – alkották, Fény, Csanálos, Kaplony, Kálmánd. Ez a háló csak ritkább esetben távol ki távolabb eső Majtényra, Mezőpetrire. A határ meghúzásával a falunak nem volt választása, ki kellett terjesztenie rokonsági rendszerét a nem svábokra is. Ezzel szemben Csanálos tovább tudta működtetni a határ meghúzása előtti párválasztási gyakorlatát, hiszen „csak” Vállaj esett ki a rendszerből. A svábok azonban nem alkottak homogén nyelvi-kulturális egységet. Ennek következtében az etnikailag meghatározható összetartozás-tudat a szülőfalu határára koncentrálódott. A szülőfalu határán „túlmutató kötődések és kapcsolatok magyarok” voltak, a trianoni határok megjelenése előtt. (Bindorffer é. n.) A határ megjelenésével az idézett módon erős alapokon nyugvó, lokalitásra épülő identitástudatnak a differenciálódása talán nem is meglepő. Csanáloson a nyolcvanas évekre – talán azt is mondhatjuk, hogy a nyolcvanas években – kitermelődött egy új, német identitástudat, aminek legfontosabb hozadéka a fiatalabbak Németországot megcélzó mobilizálása volt. Az ennek következményeként megszülető szimbolikus határtörténetek vizsgálatára a kutatás következő fázisában kerül sor.

Bibliográfia

BARABÁS László

1989 A szatmári svábok „felfedezése” a német népcsoportpolitika számára az első világháború után. Emlékkönyv Hársfalvi Péter születésének hatvanadik évfordulójára. Nyíregyháza, 292–303.

BAUSINGER, Hermann

1991 A haza fogalma egy nyitott társadalomban. Régió 4:3–21.

BINDORFFER Györgyi

2001 Kettős identitás: etnikai csoport a nemzetben. A dunabogdányi svábok etnikai és nemzeti identitása. In: Pál E. (szerk.): *Útközben. Tanulmányok a társadalomtudományok köréből Somlai Péter 60. születésnapjára*. Budapest 75–93.

é. n. A magyarországi németek hazaképe. Magyar és német együttélés a közös hazában. Betelepedés, asszimiláció, nemzeti identitás

http://www.mtaki.hu/docs/bindorffer_gyorgyi_moi_nemetek_hazakepe.html

GYURGYÁK János

2001 A zsidókérdés Magyarországon. Budapest.

HAULER Ernst

1998 *Istoria nemților din regiunea Sătmăruului*. Satu Mare

JEGGLE, Utz

1994 Határ és identitás. In: *Regio* 2. sz. 3–18.

KARDOS Rezső

1999 Vállaj község története. Vállaj.

KESZEG Vilmos

2004 Határ, határmódosítás, határátlépés. Történetek a kisebbségi sorsról, Néprajzi Látóhatár, XIII. (2004) 3–4. 41–86.

2002 Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok. Kolozsvár

KINDA István

2006 Székely falukapuk. Adatok és szempontok egy régi-új székely jelenség értelmezéséhez. In: Gazda Klára, Tötszegi

Tekla (szerk.) *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 14.*

KOCSIS Károly

2004 A politikai és az etnikai földrajz határértelmezései. In: *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III.* Budapest, 23–28.

MARTÍNEZ, Oscar. J.

1994 Dynamics of Border Interaction: New approaches to border analysis. In: Schoefield, Clive H. (szerk.) *Global Boundaries World Boundaries.* New York

LAMPLAND, Martha

1994. Family Portraits: Gendered Images of the Nation in Nineteenth-Century Hungary. In Böröcz J. – K. Verdery (szerk.) *Gender and Nation East European Politics and Societies* 8(2): 287–316.

LÁSZLÓFFY Aladár

1998 Határológiai kistrakta. In: *Korunk.* 4. sz. 3–6.

RESZLER Gábor

2001 Vállaj története 1920-1944. In: Czövek István (szerk.) Vállaj. A honfoglalástól 2000-ig. Vállaj

SÁRÁNDI Tamás

é. n. Az 1942-es első SS toborzás Szatmár megyei vonatkozásai. Kézirat

SZILVÁSI Éva

é. n. Vállaj község története. Vállaj

TILKOVSKY Lóránt

1999 A szatmári németiség a két világháború között. In: *Relații interetnice în zona de contact romano-maghiaro-ucraineană din secolul al XVIII-lea până în prezent.* Satu Mare –Tübingen. 226–246.

Narative despre graniță

Rezumat

Lucrarea este analiza unei set de narative despre experiențele trăite în umbra graniței româno-maghiară, în localitățile șvăbești Urziceni și Vállaj. În ținta autorului se află narativele de istorie locală legate de formarea și funcționarea graniței, relațiile transfrontaliere (familiale, economice, culturale, etc.) relațiile interetnice (între localnici și graniceri) și încercările pentru ameliorarea efectelor negative cauzate de situația periferică a ambelor comunități. Narativele sunt categorizate după mai multe criterii, iar cel mai tare accent se pune pe narativele de evadare, pe care autorul le definește ca cele mai „populare”.

Borders narratives

Abstract

The paper is an essay of a narrative set about experiences lived in two schwab descended communities – Vállaj and Urziceni – under the shadow of the Hungarian-Romanian border. The author focuses on narratives about the evolution and functions of the frontier, trans-border – social, economic and cultural – relations and inter-ethnic relations (between locals and border policemen). The most „popular” narratives are desertion stories. The escape was a social strategy against the hostile living conditions created by the romanian political authorities.